

1. Sigismundas Herberšteinas apie valstiečių baudžiavą

Lietuva labai miškinga. Joje daug didžiausių pelkių ir daug upių [...]. Klimatas šiaurus, visokie gyvuliai maži. Kraštas turi daug javų, bet pasėliai retai prinoksta. Liaudis nuskurdusi ir prispausta sunkios vergovės. Mat kiekvienas, kas turi būrį tarnų, gali įeiti į bet kurio valdinio namus, be baimės daryti ką nori, grobti, gadinti daiktus, reikalingus kasdieniniame gyvenime, netgi smarkiai nuplakti valdinį. Valstiečiai, nesvarbu koku reikalu, pas valdovą tuščiomis rankomis neleidžiami. O jeigu ir praleidžiami, tai siunčiami pas urėdus ir seniūnus, kurie, jei negauna dovanų, nieko gera nenusprendžia ir nepadaro. Taip atsitinka ne tik vargšams, bet ir kilmingiems, jeigu jie nori ko nors prašyti iš didikų. Vienas pirmo laipsnio pareigūnas, tarnaujęs jaunam karaliui, man sakė: „Lietuvoje bet koks žodis kainuoja auksą“. Karaliui žmonės moka nustatytą kasmetinę valstybės sienų gynybos duoklę. Ponams, be duoklės, turi per savaitę dirbti 6 dienas. Pagaliau verčiami kunigui mokėti nustatytą duoklę išpažinties metu, kai veda žmoną arba ją palaidojus, taip pat gimus vaikams arba jiems mirus. Nuo Vytauto laikų iki šių dienų jie laikomi tokioje sunkioje vergovėje, jog nuteistasis mirti pono įsakymu turi pats sau įvykdyti bausmę, pasikarti. O jei kas kartais atsisako tai padaryti, tada, žiauriausiai nuplaktas ir iškankintas, vis tiek pakiriamas. Dėl šitokio žiaurumo kartais atsitinka taip, kad teisėjas arba seniūnas delsiančiam nusikaltėliui pagrasina arba tik pasako: „Skubėk, ponas pyksta“, ir vargšas, bijodamas smarkiausio nuplakimo, baigia gyvenimą kilpoje.

Kraštas ir žmonės: Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.),

Vilnius: Mokslas, 1988, p. 59.

2. Aleksandras Gvagninis apie valstiečių gyvenimą

Kaimo žmonės ten yra turtingųjų labai išnaudojami; ponas, už ką nors ant valdinio supykęs, jį primuša, išniekina, apiplėšia ir kartais jam visą maistą iš namų išneša, kad vargšas nebeturi ką žmonai ir vaikams į burną paduoti; valdiniai kiekvieną dieną atlikinėja sunkias prievoles. Kai valdiniui ko nors prireikia iš pono, be dovanos neprieisi; o jeigu ir pasiekia poną, tai tuojau pat siunčiamas pas urėdą, o visur reikia ponams ką nors duoti, nes ten kiekvienas žodis tarsi aukso vertas. Penkias dienas dirba ponui, o šeštą, pirmadienį, puola

prie savo darbų; beveik visada ir sekmadienį nedykinėja, nes kaime ten niekas nešvenčia, daro ką nori: aria, pjauna, kulia, sėja, akėja ir šienauja ir visus kitus darbus dirba. Taip daug kur esti ir Lietuvoje, ir Rusijoje. Jeigu kas ką paklausia: „Kodėl šventą dieną dirbi?“, atsako: „O ar šventą dieną valgyti nereikia“. Mokesčius ir duoklę duoda per metus keturis kartus. Vargšai dar kasmet moka ponams sunkų činšą; duoną valgo labai prastą, pusiau su pelais. Namuose turi rankines girnas, kuriomis miltus ir kruopas malasi; taip pat piestas, kuriose iš kanapių ir sėmenų aliejų muša. Merginos, ką nors dirbdamos, visada niūniuoja ir taip nuo miego ginasi, ypač naktį.

Kraštas ir žmonės: Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.),

Vilnius: Mokslas, 1988, p. 68–69.

3. GARDINAS, 1539 07 05. Teismo sprendimas dėl pabėgusios baudžiauninkės:

Liepos 5 d. Aš, Vaitiekus Trebskis. Atėjęs pas mane ponios Skinderienės valdinys iš Astrynos, vardu Aristas Oniskovičius Sitkovičius, dailidė, man pasakojo, kad jo nelaisva mergelė, vardu Varka, pabėgo, ir prašė skirti vižą, kuris turėtų tos mergelės mieste ieškoti. Ir aš jam daviau vižą, vardu Petras Voznička. Tada jis su vižu tą mergelę mieste surado ir atvedė pas mane. Su mergele atėjo Gardino miestietis Vaitiekus Matisovičius Drobyševičius ir pareiškė, kad tą mergelę pirkęs Gardino turguje už dvi kapas grašių, o už tarpininkavimą davęs 12 grašių Gardino burmistro Matiso namuose, ir nurodė tarpininkus. Ir aš tą Aristą klausiau, ar jo ta mergelė. Jis atsakė, kad jo baudžiauninkė, tačiau iš jo pabėgusi. Klausiau ir tos mergelės, ar ji jo baudžiauninkė. Ji prisipažino sakydama, jog tai jos ponas, tačiau ją pavogusi jo sesuo Marina Piekarcova, atvežusi į Gardiną ir tam Vaitiekui pardavusi, o vardu esanti Varušica. Ir tada aš liepiau tam ponios Skinderienės žmogui iš Astrynos bylinėtis su savo seserim Marina teisme tos apskrities, kurioje ji gyvena; jeigu ta sesuo neprisipažintų, jis turi kreiptis į Gardino miesto valdžią, kurios akivaizdoje tas sandėris vyko, o Vaitiekui liepiau tą mergelę laikyti pas save, kol byla bus išspręsta. Ir tai Vaitiekus prašė įrašyti į žemės teismo knygą.

Algirdas Baliulis, Elmantas Meilus (sud.), Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas: Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001, p. 591.

4. GARDINAS, 1540 09 24. Byla dėl vedybų su baudžiauninke

Tą pačią dieną, penktadienį. Skundė man laisvasis keliuotis žmogus, vardu Petras, valdovo bajorę Margaritą Bogdaniene, kad ši už jo išleidusi savo mergą Daratą ir prieš žmones sakiusi, kad ji laisva merga, ir už jo išleidusi kaip laisvą, o dabar tą jo žmoną Daratą sulaikanti ir sakanti, kad tai jos baudžiauninkė, ir sukausčiusi grandinėmis ją uždariusi nelaisvėn, o jam tos žmonos atiduoti nenorinti. Bogdaniene atsakė, kad ji už jo tos moters neleidusi, be jos valios jis tą moterį vedęs, o ta moteris esanti jos baudžiauninkė, pasoginė. Petriokas ir pats tai pripažino: „Tiesa, kad tą moterį be jos [Bogdanienes] valios vedžiau, bet ji man sakė, kad ta moteris yra laisva“. Ir aš, remdamasis jo paties parodymais, kad tą moterį vedė be sutikimo, palikau tą moterį Daratą Bogdanienei laikyti kaip baudžiauninkę, o jeigu tas Petrelis norės turėti tą moterį už žmoną ir su ja gyventi, tada Bogdaniene turės jam duoti daržą ir trobelę, kad jis turėtų kur gyventi, o jeigu nenorės gyventi su žmona, tai galės eiti kur panorės, kaip laisvas žmogus. Ir liepiu tai įrašyti į pilies knygą.

Algirdas Baliulis, Elmantas Meilus (sud.), Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas: Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001, p. 677.